

Schmidt Éva folklorisztikai munkássága

A Schmidt Éva Könyvtár (SÉK)¹ célja az, hogy tematikus kötetekbe gyűjtve elérhetővé tegye a kutató különböző helyeken és fórumokon megjelent írásait. Az első kötet 2005-ben jelent meg, ezt néhány éves szünetekkel négy újabb kiadvány követte. 2022-ben, amikor Schmidt Éva hagyatéka megnyílt, a korábbi írások publikálásának ügye is új szakaszba lépett. Terv szerint a nyomtatott kötetek mellett az írások elektronikus változatai is olvashatóak lesznek a Schmidt Éva Archívum honlapján. Tervezzük ezen kívül az életmű minél teljesebb bemutatását három nyelven, magyarul, angolul és oroszul.

A 6. kötetbe a szerzőnek azokat a tanulmányait gyűjtöttük össze, melyek az obi-ugor folklór témakörét érintik. Kötetünk folytatja a könyvsorozat hagyományait, de bizonyos pontokon különbözik is az előző kiadványoktól. A korábbi összeállításokba Schmidt Évának csak a magyar nyelvű írásai kerültek be, s némelyek ott láttak először napvilágot nyomtatásban. A mostani, 6. kötet minden darabja újraközlés, de néhány itt jelenik meg először magyarul. A húsz írás közül hatot eredetileg orosz nyelven, egyet pedig angol nyelven jelentetett meg a szerző.

Ezek a publikációk négy évtized termései. Az 1976-tól 2006-ig tartó időszakot fedik le, tehát néhány írás a szerző halála után jött ki a nyomdából. Figyelemre méltó, hogy a kötet felét az 1981–86 között közölt tanulmányok teszik ki. A korábbi művek a pályakezdet jegyében készültek – bár az 1970-es évek közleményei is a szerző kivételes felkészültségéről tanúskodnak. Az 1980-as évek második felében Schmidt Éva kutatásainak középpontjában a medvekultusz jelensége állt, ezzel kapcsolatos dolgozatai a SÉK 5. kötetében jelentek meg. Az 1990-es és a 2000-es évek pedig már másról szóltak: a belojarszkiji Északi-Hanti Folklorarchívum megszervezéséről, a munkatársak képzéséről, a terepmunkáról és az ismeretek népszerűsítéséről a helyszínen, a helyi kommunikációs csatornákon.

Műfajuk és szűkebb témájuk szerint a most közölt írások négy csoportba sorolhatók, ezek adják a kötet négy fő fejezetét: I. Ismeretterjesztés, II. Műfaji kérdések, III. Az obi-ugor énekek metrikája és stílusa, IV. Könyvismertetések. Az egyes tematikus egységek azonban nem különülnek el egymástól, hanem egymást kiegészítve, egymásra reflektálva állnak össze olyan sokdimenziós egésszé, mely komplexitás mindig is jellemezte Schmidt Éva kutatói munkásságát.

Az I. fejezetben az érdeklődő nagyközönségnek szánt ismeretterjesztő művek szerepelnek. Schmidt Éva friss tereptapasztalatain alapuló, élvezetes stílusban előadott beszámolóit könnyen megtalálták az utat az irodalmi folyóiratok szerkesztőségéhez. Jelen kötetben három írást közlünk. Néhány hasonló jellegű ismertető a SÉK korábbi kötetekben jelent meg.² Nem véletlen, hogy ezek az írások az 1980-as évekhez kötődnek. A múlt század hetvenes és nyolcvanas éve

¹ A korábbi kötetek listáját lásd a hátsó borítón.

² Ahol mindenki költő. Híd 48/9 (1984): 1209–1222. Utánközlés: SÉK 4: 16–23.; Az „Égi medve” és „Földanyának hét fia” Négykezes – Nellikätisesti 1989/4. p. 12–15. Utánközlés: SÉK 5: 15–18.

aranykornak számítottak a finnugor, ezen belül az obi-ugor népköltészet és szépirodalom magyarországi recepciója szempontjából. Mind a könyvkiadók, mind a folyóiratok nyitottak voltak nyelvrokaink kultúrájára. Ugyanez elmondható a nagyközönségről is, hiszen a kiadványok több tízezres példányszámban jelentek meg, és rövid idő alatt el is fogytak. A rokonnépek kultúráinak közvetítői különleges tudással felvértezett, jótollú szakemberek voltak, akik közé Schmidt Éva is tartozott. Ő ráadásul addigra már szem- és fültanúként számolt be szi-bériai nyelvrokaink ének- és mesemondó művészetéről. Tudását önzetlenül megosztotta bárkivel. Számos helyen jelentek meg fordításai és nyersfordításai 1973–1985 között.³

A tulajdonképpeni tudományos írásművek a további fejezetekben kaptak helyet. A II. tematikus egységbe a műfaji kérdésekkel foglalkozó tanulmányok kerültek. Schmidt Éva 1976-ban, friss diplomásként publikálta első közleményét rangos szakmai folyóiratban (*Északi vogul altatódal*, 35–54⁴). Ez a tanulmány olyan kutató műve, aki már birtokában van minden ismeretnek az obi-ugor nyelvekre, az addig feljegyzett szövegekre, a szövegek tartalmára, műfajára, stílusára és mitológiai hátterére vonatkozóan. A szerző ezt a tudást és az elemzés alapjául szolgáló strukturalizmus módszerét szuverén módon kezelte. Maga a tanulmány egy hat-soros ének műfaji meghatározásáról szól, de ehhez a szerző feldolgozta az egész addigi szakirodalmat: „több megfontolásból kiindulva átnéztem az eddig kiadott vogul népköltészeti szövegeknek egy terjedelmében (kb. 2000 lap) és jellegében (műfajok megoszlása) reprezentánsnak ítélni lehetőséget” (38). Óhatatlanul is Pallasz Athéné és az ő teljes fegyverzete jut az olvasó eszébe, amikor a fiatal kutató első közleményével találkozik.

A különböző műfajú és többféle célközönségnek szánt írások végül is ugyanarról szóltak. Azt a hatalmas tudásanyagot, melyet Schmidt Éva diákkorától kezdve felhalmozott a fejében és több ládát megtöltő céduláin, az éppen aktuális fórumon mindig a megfelelő stílusban adta elő. Ismeretterjesztő munkáiban életszerűen mutatta be a letűnőben lévő obi-ugor világot, ahol „bárki lehet költő”. Az obi-ugoroknak ezt a különleges hagyományát, az énekköltés művészetét a jó másfélszáz év alatt összegyűjtött szövegek ismeretében és helyszíni tapasztalatai segítségével vizsgálta. A Munkácsi Bernát által sorsóknak, újabb terminus-

³ Anton apó éneke. Schmidt Éva kéziratos gyűjtéséből. In: Kóhalmi Katalin (szerk.): Sámándobok, szóljatok. Európa, Budapest, 1973. 311–313.; Fordítások Domokos Péter (szerk.): Medveének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre című antológiájában. Európa, Budapest, 1975. 131–136, 149–163.; Fordítások és illusztrációk Kálmán Béla (szerk.): Leszállt a medve az égből című vogul népköltészeti antológiájában. Európa, Budapest, 1980. 461–464.; Az osztjákok (chantik). Alföld 31/1980. 8. sz. 18–19.; Népi énekek kottával Schmidt Éva gyűjtéséből. Új Auróra 11/1983. 2. sz. 92–96.; Fordítások és jegyzetek Domokos Péter (szerk.): Finnugor–szamójéd (uráli) regék és mondák II. című kötetében. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest 1984. 13–27, 28–32, 34–35, 46–50, 59–62, 91–100, 160–187.; Griskina, Vera Grigorjevna: Íme, énekelem én... Fordítás. Híd, 48/1984. 9. sz. 1216–1218.; A füve-nincs földű fejedelem. Népi ének Schmidt Éva gyűjtéséből. Új Forrás 17/1985. 5. sz. 14–16.; Utószó. Juvan Sesztalov: Julianus rám talált c. verseskötetéhez. Kozmosz Könyvek, Móra, Budapest, 1985. 135–139.

⁴ A továbbiakban az oldalszámok mindig a jelen kötet megfelelő helyére utalnak.

sal egyéni éneknek nevezett műfaj leírása, tematikus csoportjainak felvázolása, valamint jelenkori megnyilvánulásainak feltérképezése volt Schmidt Éva egyik fontos kutatási területe. Eredményeit két nagy tanulmányban is összegezte, az egyik eredetileg angol nyelven jelent meg (*A 20. századi obi-ugor szóbeli költészet irányzatai*, 55–80), a másik oroszul (*Az északi obi-ugorok jelenkori folklórjának problémái*, 81–92).

Publikált tanulmányaiban előkelő helyet foglalnak el az egyéni énekeket görcső alá helyező munkák, de a többi műfaj sem került el Schmidt Éva figyelmét. A jelen kötetben vannak medveénekek – melyeket zenetudósokkal közösen jegyez, hiszen arra is korán rájött Schmidt Éva, hogy az obi-ugor népköltészetnek a szöveg és a zene szorosan összefüggő, egymással kölcsönhatásban álló két oldala (*Egy kis-szoszvai osztják medveének*, 93–119, *Medveének A. Kannisto gyűjtéséből*, 121–129).

A hősénekek témája egyik fontos kutatási területe volt Schmidt Évának. Évtizedeken keresztül gyűjtötte a szüzsékkal, a hősök mitológiai hátterével és földrajzi elhelyezkedésükkel kapcsolatos adatokat. Keveset publikált ebben a témakörben, de egyik legjelentősebb tanulmánya éppen erről szól (*Terepgondolatok az osztják nép és kutatása hőskoráról*, 131–149). A szerző szerint a Reguly által elsőként lejegyzett nagyepikai alkotások nemcsak a bálványszellemmé váló hősök viselt dolgait mondják el, hanem fontos szerepük van az etnikus információ megőrzésében is. Ezt a tudást adja tovább az énekes, s ebből részesül a gyűjtő is, ha méltó rá. Reguly Antal esetében így értékeli az adatközlő és a gyűjtő viszonyát Schmidt Éva: „Mivel a tér és idő elválaszthatatlan egymástól, amikor Nyikilov Makszim átadta ősei szellemi hagyatékát egy térben 4000 km-ről jött embernek, hogy az áttegye egy merőben más hordozóközegre, egyben megalapozta azt is, hogy szavai az időben évszázadok múltán visszatérjenek az utódokhoz” (148).

Az énekes mese az 1990-es évek gyűjtései során került Schmidt Éva kutatásainak előterébe. Kiderült, hogy ez a műfaj szerte az Ob-vidéken elevenen élt a 20. század végén is, megőrizve az évszázaddal korábban gyűjtött szüzséket és gazdagodva a szomszédos népek, nyenyecék és oroszok meséinek motívumaival. Schmidt Éva több szöveggyűjteményt is összeállított munkatársaival, melyekhez előszót (151–154) és bevezető tanulmányt írt (*Szüzsétípusok és az énekelt mese műfajának funkciója az északi hanti folklórban*, 155–163).

Ahhoz viszont, hogy megfejtse az énekköltés folyamatának titkát, Schmidt Évának el kellett mélyednie a szöveg, a dallam, a metrumok és a stilisztikai eszközök összefüggésének bonyolult rendszerében. Az ezzel kapcsolatos közlemények jelennek meg kötetünk III. fejezetében. A kutatás alapja Schmidt Éva saját, 1980-ban és 1982-ben rögzített, mintegy 200 énekből álló gyűjteménye volt (összehasonlításuképpen: elődei, Wolfgang Steinitz és Robert Austerlitz 19 felvétel alapján állították fel elméletüket). Lázár Katalinnal együttműködve végezte el az énekek alapos, aprólékos elemzését. Eredményeiről konferenciákon és terjedelmes tanulmányokban számolt be. Ezeket a publikációkat Schmidt Éva minden bizonynyal előzetes híradásnak szánta, a fő cél a monografikus feldolgozás lett volna.

Legalábbis erről árulkodik egy mondata *Az osztják metrika másik oldaláról* című tanulmányában: „Addig is, míg a munka befejeződik és megjelenik az eredményeit összefoglaló kiadvány, itt röviden vázolok néhány kérdést, mely Steinitz és Austerlitz nézetkülönbségét érinti” (181). Ha az összefoglaló munka nem is, de az alapjául szolgáló kötetnyi lejegyzés fordításukkal, a jegyzetekkel és kottájukkal együtt terveink szerint hamarosan megjelenik a SÉK könyvsorozatban.

A mai tudományometriai szemléletben a recenziók, melyek kötetünk **IV.** fejezetét alkotják, a rangsor végére kerülnek. Kevés pontot érnek, amikor egy kutató teljesítményét mérik. Schmidt Éva recenziói viszont önálló tanulmányoknak számíthatók. Olyan sokat tud az ismertető könyvek témájáról, háttéréről és összefüggéseiről, hogy érdemben tudja továbbgondolni és kiegészíteni a recenzeált kiadványban megjelent ismereteket. S a számára új információkat pedig azonnal beépíti következő kutatásaiba. Ez történt Kálmán Béla *Wogulische Texte mit einem Glossar* című könyvének bemutatása után (231–233). A szövegek műfaji kategorizálását már a könyvismertetésben elvégzi. A prózai műfajok közül eredetmonda, mitikus mese, állatmese, mondóka és talalós kérdés szerepel a kötetben, az énekes műfajok főleg az ún. alkalmi énekek csoportjába tartoznak, melyeket tovább lehet csoportosítani a tartalmuk alapján: dicsőítő énekek, evezés közben énekelt, várakozás közben szerzett, elutazás alkalmából alkotott stb. énekek. Schmidt Évának a 20. századi obi-ugor énekes hagyományt tárgyaló tanulmányaihoz jelentősen hozzájárult az az anyag, mely Kálmán Béla könyvében vált elérhetővé.

A Wolfgang Steinitz összegyűjtött írásait tartalmazó könyvsorozat tervének bemutatása (*Ostjakologische Arbeiten*, 235–240) is úgy született, hogy a szerző már jól ismerte a német tudós életművét. A recenzió írásakor a négykötetesre tervezett sorozatnak még csak az első két kötete jelent meg, de ez is elegendő anyagot adott az értékelésre és továbbgondolásra. A recenzióban Schmidt Éva elvégezte a Steinitz által gyűjtött mesék strukturalista elemzését. Már itt megállapította azt, amit később sokkal részletesebben kifejtett és továbbfejlesztett, hogy bár Steinitz időmértékes verselésről beszélt, de valójában a hangsúlyos verselés szabályait írta le. Schmidt Éva a legnagyobb elismeréssel szólt Steinitz szövegközlési módszeréről, arról, hogy a gyűjtő részletes metaadatokkal látta el és bőséges jegyzetanyaggal egészítette ki a szövegeket. Saját gyűjtőmunkájában a recenzens is ezt a példát követte.

A Steinitz-kötetek ismertetésekor Schmidt Éva fontosnak tartotta, hogy néhány mondattal utaljon arra a kisebb tanulmányra, melyben a szerző Reguly Antal hangjelölési elveiről ír. Ebben Steinitz megvédi Regulyt kritikusaival szemben megállapítván, hogy az obi-ugor folklór első lejegyzőjének „ösztönösen fonematikus írása a következtelenségek ellenére is értelmezhető kellő felkészültséggel” (240). Ez a néhány mondatos utalás is arról tanúskodik, hogy Reguly Antal mint előd és követendő példa fontos szerepet töltött be Schmidt Éva tudományos munkásságában. Feladatának tekintette, hogy a Reguly (és Pápay) által feljegyzett szövegek visszataláljanak származási helyükre az obi-ugor etnikus identitást erősítendően.

Reguly Antal hatása érződik a következő közleményen is. A *V. N. Csernyecov vogul folklór hagyatéka* (241–254) című írás valójában nem könyvismertetés, hanem a Tomszki Egyetemről az MTA Néprajzi Intézetébe átkerült, 1441 lapos kéziratgyűjtemény bemutatása. Csernyecov manysi nyelvű feljegyzéseinek feldolgozására a Szovjetunióban nem találtak szakembert, így került a gyűjtemény Budapestre. Schmidt Éva példaszerűen elvégezte ezt a feladatot. Írásában nemcsak a páratlanul gazdag anyagot ismerteti, hanem Valerij Csernyecov (1905–1971) életét, munkásságát, emellett a Szibéria-kutatás körülményeinek alakulását is az 1920-as évektől kezdve. Részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy milyen információt oszt meg a hagyományos kultúrájú obi-ugor a vele közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban lévő emberrel. Ez a kérdés foglalkoztatta Schmidt Évát akkor is, amikor Reguly Antal és hanti adatközlője, Maxim Nyikilov viszonyát elemezte előbb 1994-ben egy hanti-manszjizski konferenciaelőadásban, majd a fentebb már említett *Terepgondolatok...* című tanulmányában. Regulyt, Csernyecovot és Schmidt Évát egyaránt jellemzi, hogy mindhárman olyan kivételes bizalmi viszonyba kerültek adatközlőkkel, hogy féltett titkok őrzésére is méltóvá váltak.

Kötetünk utolsó darabja is Schmidt Éva gazdag ismereteiről tanúskodik, ezúttal a hősénekek terén. Egy tervezett könyvsorozat első részét mutatja be a *Pápay Józsefosztják hagyatéka és néprajzi vonásai* című ismertetés (255–260). A recenzió a később nyolckötetesre bővülő Bibliotheca Pápayensis sorozatnak a mintegy 80 oldalas próbafüzetéről készült⁵. A próbafüzet egy hősének-töredéket tartalmaz, melynek típusáról, eredetéről, mitológiai háttéréről, földrajzi és történelmi vonatkozásairól – és nem mellesleg a Reguly által gyűjtött hősénekekkel való összefüggéséről – valódi tanulmánnyá terebélyesedő írást közölt Schmidt Éva. Gondolatmenetét kérdések sorozatával zárja: „De mivel magyarazzuk azt, hogy a *Tegi-Öreg éneke* bizonyos epizódjainak legközelebbi párhuzamát pedig éppen a Reguly-féle, első nadimi énektöredékben találjuk meg? Milyen kapcsolat fűzhet-e a Kis-Ob menti Tegit az Északi-Jeges-tenger felé eső Nadim folyó lakosaihoz, és délre – Vezsakorihoz? A még kiadatlan nadimi énektöredékek talán tartalmaznak idevonatkozó tényeket, nem is beszélve a többi, szintén publikálatlan osztják folklórszövegről” (259).

Az a kivételesen gazdag ismeretanyag, mely Schmidt Éva birtokában volt, kivételesen szerénnyé tette tulajdonosát. Többször hivatkozott tudásának hiányos voltára. A már idézett *Terepgondolatok...* című tanulmányban így vall: „Én sem szövegfilológiai, sem terepkutatás vonatkozásában nem vagyok Reguly-kutató, és egyik téren sincs időm a legújabb információt tüzetesen feldolgozni. Reguly naplójának a helyszínen való ellenőrzése vagy az oroszországi levéltárak, új publikációk bevonása nyilván számos probléma megoldásához nyitna utat. Ennek ellenére

⁵ A Debrecenben megjelent kiadványsorozat: I. A Nadym-folyó melléki nép élete (Próbafüzet). (1988); Hősi énekek I. (1990); III. Hősi énekek II. (1990); IV. Hősi ének töredékek (1993). V. Regék és regetöredékek (1992). VI. Népélet és egyebek (1995). VII. Pápay József csuvas hagyatéka. (Közzéteszi Agyagási Klára, 1997). VIII. Osztják nyelvtani feljegyzések (1998).

Reguly világa bizonyos mértékben otthonos már csak azért is, mert mind osztyákvogul munkatársaimmal, mind a szövegekkel dolgozva gyakran fordulnak elő az övéhez hasonló helyzetek” (132). Az *Éneknyelvi településnevek* eddig legteljesebb listájáról szóló tanulmányát pedig így vezeti be: „A teljes rendszert nem sikerült adatolnom, de az énekgyűjtés melléktermékeként megismert töredéket is érdemesnek látszik közreadni” (219).

Szerkesztési elvek

Az újraközléskor igyekeztünk a legkevesebbet változtatni az eredeti publikációnkon. Megtartottuk az első közlés tipográfiai megoldásait s a kiemelések jelölésének módjait. Ha az eredeti tanulmányban a nevek kiskapitálissal voltak kiemelve, ezt meghagytuk. Az orosz nyelvű műcímek és intézménynevek egyes tanulmányokban cirill betűkkel, másokban latin betűsre átírva jelentek meg, ezen sem változtattunk. A latin betűs átírást is meghagytuk abban a formában, ahogyan az eredeti kiadásban szerepelt. Hasonlóképpen nem egységesítettük a hivatkozások módját és az irodalomjegyzékeket. Az egyértelmű sajtóhibákat jelzés nélkül javítottuk, de ha az idők során változott egyes szóalakok írásmódja, ezeket a különbségeket megtartottuk. Az egyetlen változtatás, hogy néhány tanulmány végjegyzeteit lábjegyzetté alakítottuk át, tehát egységesen lábjegyzeteket használunk. A lábjegyzetek számozása minden tanulmányban előlről kezdődik, tehát könnyű visszakeresni őket az eredeti művekben.

Kiadványunkban a két obi-ugor nép nevei kétféle formában szerepelnek. Találkozhatunk az ún. külső nevekkel (osztyák, vogul), máshol pedig a népek önelnevezéseivel, az ún. belső nevekkel (hanti, manysi). A kettősség oka az, hogy Schmidt Éva akkor, amikor magyarul beszélt és írt, a külső neveket használta, osztyákokat és vogulokat emlegetett. Ezen természetesen nem változtattunk. A Szovjetunióban az 1930-as években, a magyar és nemzetközi gyakorlatban legkésőbb a 20. század végére áttértek a belső nevek használatára. Orosz nyelvű tanulmányaiban Schmidt Éva is így járt el, s a fordításokban mi is ezt követtük. Eredetileg is magyarul született írásai közül a Szovjet Irodalom számára írt cikkében beszél hantikról és manysikról (25–32).

Köszönetnyilvánítás

Az újraközléshez hozzájárult Schmidt Éva szerzői jogainak örököse, Schmidt Ádám, támogatását ezúton is hálásan köszönjük. Hasonlóképpen nem korlátozták a tanulmányok újbóli megjelentetését az eredeti publikációkért felelős kiadók, azaz a könyvkiadók vezetői és a folyóiratok lapgazdái. Ahhoz a tervünkhöz is hozzájárultak, hogy a tanulmányok további fordításban, a magyaron kívül orosz és angol nyelven is elérhetők legyenek, nyomtatott és elektronikus változatban. Örömről szolgál, hogy a HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézet és a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont közös kiadásban jelentetik meg kötetünket

(projektmenedzser: Szilágyi Zsolt). Tetemes részt vállalt Hoppál-Terebessy Réka az előkészítő munkálatokban a tanulmányok összegyűjtésével és szerkeszthető formába alakításával. A szerkesztési folyamat során sok segítséget kaptam közvetlen munkatársaimtól, a Schmidt Éva projektben részt vevő kutatócsoport tagjaitól, Sipos Máriától, Ruttkay-Miklián Esztertől és Szigiljetov Vitalijtól. Ez a kötet közös munkánk eredménye.

Csepregi Márta